

PERSPEKTIVE
IMPLEMENTACIJE
EVROPSKIH
STANDARDA U PRAVNI
SISTEM SRBIJE

KNJIGA 3

ZBORNİK RADOVA

Priredio
Prof. dr Stevan Lilić

Beograd, 2013

Lektor i korektor
Irena Popović

Tehnički urednik
Zoran Grac

Korice
Marija Vuksanović

Priprema i štampa
Dosije studio, Beograd

ISBN 978-86-7630-431-8

Tiraž
500

Adresa redakcije
Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
Centar za izdavaštvo i informisanje
Bulevar kralja Aleksandra 67
Tel./faks: 30-27-725, 30-27-776
e-mail: centar@ius.bg.ac.rs
web: www.ius.bg.ac.rs

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
340.137(4-672EU:497.11)(082)

PERSPEKTIVE implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije : zbornik radova. Knj. 3 / priredio Stevan Lilić. – Beograd : Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo i informisanje, 2013 (Beograd : Dosije studio). – 361 str. ; 24 cm. - (Biblioteka Zbornici)

Na spor. nasl. str.: Perspectives of Implementation of European Standards in Serbian Legal System. – Tekst lat. i ćir. – Tiraž 500.
– Str. 9–10: Predgovor / urednik ; Forward / editor. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Summaries.

ISBN 978-86-7630-431-8

1. Лилић, Стеван [уредник] [аутор додатног текста]

а) Право – Хармонизација – Европска унија – Србија – Зборници

COBISS.SR-ID 203584268

Prof. dr Žika Bujuklić*

FORMIRANJE PRAVNE TERMINOLOGIJE KOD SRBA U XIX VEKU (2)

Apstrakt

Ovaj tekst se nadovezuje na ranije objavljeni rad pod istim naslovom i autor u nastavku govori o položaju pravničkog staleža i srpske inteligencije u Monarhiji, a potom o njihovom uticaju na kulturnu situaciju u Kneževini Srbiji. Na kraju analizira početke pravničkog obrazovanja u Srbiji posle oslobođenja od otomanske vlasti.

Ključne reči: Srpska pravna terminologija. Austrijska monarhija. Sterijin terminološki rečnik. Pravne studije u Kneževini Srbiji.

U prethodnom radu pod istim naslovom analizirana je uloga Habzburške monarhije u formiranju oficijelne pravne terminologije na jezicima slovenskih naroda nastanjenih na njenoj teritoriji. Ukazano je na značaj ostvarenja dva važna kulturna poduhvata za srpski, ali i druge južnoslovenske narode (Hrvate i Slovence) – oba nastala u Beču i međusobno veoma povezana: Književno-jezički dogovor iz 1850. i Rečnik pravno-političkih termina južnoslovenskih jezika Austrijske carevine iz 1853. godine (*Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs: Deutsch-kroatische, serbische und slowenische Separat- Ausgabe*).

U daljem tekstu biće govora o položaju pravničkog staleža i srpske inteligencije u Monarhiji, a potom o njihovom uticaju na kulturnu situaciju u Kneževini Srbiji. Na kraju se analiziraju počeci pravničkog obrazovanja u Srbiji posle oslobođenja od Otomanske vlasti.

Status srpskih pravnika u Austrijskoj monarhiji

Pravna terminologija je bila od posebnog značaja ne samo kod sastavljanja pravnih propisa, već i za one koji rade na praktičnoj primeni važećih normi u Monarhiji kao sudije ili advokati. Značajno je da se krajem XVIII i početkom XIX veka najveći broj srpskih intelektualaca bavio upravo pravnom strukom i da su zauzimali vodeće mesto u advokatskim krugovima Pešte. Tome su naročito doprinele reforme kojima je pravno obrazovanje dobilo poseban društveni značaj. One su ozvaničene 1769. godine, dekretom Marije Terezije o advokaturi, kojim je zabranjeno zastupanje stranaka pred organi-

* Prof. dr Žika Bujuklić, vanredni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta *Perspektive implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije* (179059), koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

ma državne uprave i sudovima višeg ranga bez odgovarajuće stručne spreme. Do tada je bila praksa da taj posao obavljaju siromašniji plemići, sveštenici i druga privilegovana lica, bez obzira na to da li su za to bili kvalifikovani. Carskim dekretom je propisano da advokatske poslove mogu obavljati samo lica sa završenom visokom pravnom školom i položenim advokatskim ispitom, i to nakon polaganja zakletve pred nadležnim državnim organom. Taj propis je podjednako važio na celoj teritoriji Carevine.

Otuda se u Ugarskoj nakon njegovog donošenja počeo formirati poseban advokatski stalež u kojem su, zbog određenih specifičnih okolnosti, vodeću ulogu imali Srbi. Naime, poslovi u županijskoj lokalnoj administraciji i pravosuđu bili su po pravilu rezervisani za Mađare, pošto je to zvanje donosilo društveni ugled i materijalnu sigurnost. Ostalim pravnicima je preostalo da se bave daleko neizvesnijim advokatskim pozivom. Pošto su sudski postupci vođeni na mađarskom jeziku, koji većini slovenskog stanovništva u Južnoj Ugarskoj nije bio maternji, najviše klijenata su imali oni advokati koji su uporedo vladali službenim jezikom i onim kojim su govorili njihovi klijenti. Uz to, srpski advokati su često zastupali i pripadnike drugih naroda, pošto su dobro poznavali kulturu, običaje i jezik lokalne sredine. Otuda su u Pešti i Novom Sadu srpski advokati zauzimali vodeću poziciju.¹

Uticaj austrijskih Srba na stručnu terminologiju Kneževine Srbije

Stanje jezičke kulture u Srbiji pod Otomanskom vlašću bilo je na veoma niskom nivou. Masovna nepismenost stanovništva, većine lokalnih knezova, pa čak i samog vladara, nametala je potrebu uspostavljanja obrazovnih institucija odmah posle prvih ustaničkih pobeda. Takođe je i formiranje novih organa vlasti zahtevalo oblikovanje i standardizaciju službenog jezika u administraciji.

U prvoj polovini XIX veka, pisanje na narodnom jeziku sa ruskoslovenskim elementima i slavjanizmima bilo je uobičajena pojava kod obrazovanih Srba toga doba. Vuk Karadžić je želeo da upravo taj „dositejevski” jezik istisne iz upotrebe i da promoviše narodni govor kao književni. U tome je na kraju i uspeo. Pristupio je ne samo reformisanju pravopisa i azbuke, već i štampanju obimnog *Srpskog rečnika* (1818). Srbija je bila njegova uža domovina, ali dok je bio nastanjen u Beču, putovao je po zapadnim krajevima i održavao prijateljske veze za „ilirskim” pokretom u Zagrebu, obilazio Dalmaciju, Hercegovinu, Crnu Goru, Boku Kotorsku i prikupio bogatu jezičku građu. U međuvremenu je sačinio i prevod *Novog zavjeta* na narodni jezik (1820), što je izazvalo ogorčenje mitropolita Stratimirovića.² Crkveni predvodnik austrij-

1 Botić M., *Advokatura (ogledi i eseji)*, Novi Sad 1991; Fajfrić Ž., *Istorija advokature Vojvodine (od početka do 1941)*, Novi Sad 2008.

2 Otuda je prevod čekao na štampanje punih 27 godina, i to kao privatno Vukovo izdanje (1847). Bjelajac B., *Sveto pismo u Srba*, Beograd 1997.

skih Srba otuda nagovara kneza Miloša Obrenovića da ne dopusti „pečatanje” (štampanje) knjiga na tom jeziku i reformisanom ćirilicom.³ Kada se Vuk još drznuo da knezu uputi i čuveno pismo (1832), u kome oštro kritikuje njegovu četvrtvekovnu apsolutističku vladavinu, to je bilo dovoljno da u Srbiji postane *persona non grata*. Otuda je krajem te godine *Knjaževsko-serbska kancelarija* izričito zabranila štampanje knjiga sa „pismenima” (slovima) i pravopisom koji je uveo „poznati spisatelj Vuk Stefanović Karadžić”⁴

Tako dolazi do paradoksalne situacije u kulturnom životu Srbije. Za kratko vreme od sticanja autonomije, u njoj se izgrađuju državne institucije i izrastaju sve brojnije ustanove prosvete i kulture.⁵ To privlači veliki broj obrazovanih Srba iz Habzburške monarhije, koji stiču odlučujući uticaj u svim sferama javnog života. Jedan savremenik, knežev lekar Kunibert, zapisao je da se „čitav oblak Srba iz Ugarske navali na Srbiju, tražeći zvanja”.⁶ Međutim, upravo oni postaju najgorčeniiji Vukovi protivnici, baštineći prevaziđenu jezičku tradiciju, kojoj potporu daje Karlovačka mitropolija. Onoga koji je rođen u srcu Srbije i maternji jezik upravo u njoj naučio, ti došljaci („prečani”) proganjaju i podučavaju kako učeni Srbi treba da govore. Oni dobijaju značajne pozicije u državnoj službi, visoke političke funkcije, finansijsku sigurnost, privilegovan društveni položaj, ali, nažalost, praćen arogantnim i odbojnim stavom prema običnom narodu – pa i njegovom govoru.⁷ Politički su naročito ojačali za vreme ustavobranitelja, koji posebnim uredbama o či-

3 Tek će sultanovim hatišerifom iz 1830. Srbija dobiti određenu unutrašnju autonomiju, pa i pravo da ima štampariju. Te iste godine iz Sankt Peterburga je u Beograd dopremljena prva štamparska mašina, a tri godine kasnije preneti u Kragujevac. U organizaciji sposobnog i obrazovnog Nemca A. Bormana, u državnoj štampariji počelo je da se objavljuje prvo srpsko glasilo Kneževine Srbije (Novine Srpske), dela Dositeja Obradovića (Sovjeti zdravog razuma, Etika, crkvene knjige (Časlovac), pa i prvi srpski ustav (Sretenjski). Njegov autor je Dimitrije Davidović, osnivač prvih srpskih novina, sekretar knjaza Miloša i njegov pregovarač u Carigradu. Ćorović V., *Istorija Srba*, I, Beograd 1997, 122ss; Ljušić, R., *Orijentalni novinar, evropski političar – Dimitrije Davidović (1789 – 1838)*, Beograd 2006.

4 *Arhivska građa o Vuku Karadžiću*, Arhiv Srbije, Beograd 1970, 215. Up. Stojančević V., *Vuk Karadžić i Miloš Obrenović*, *Historijski zbornik*, god. XVIII (1965), Zagreb 1966, 103–118.

5 Do sredine XIX veka u Srbiji radi sve veći broj škola: 1835. godine – 72 osnovne škole, Gimnazija i tri polugimnazije; 1839. godine, po dolasku na vlast ustavobranitelja – 90 osnovnih škola, dve gimnazije, tri polugimnazije i Licej (sa filozofskim i pravnim odeljenjem); 1841. godine – 137 osnovnih škola, dve gimnazije i Licej; 1844. godine – 160 osnovnih škola, Gimnazija, tri polugimnazije, Grčka beogradska škola, Trgovinska škola, Bogoslovija i Licej. Up. Barać D., *Sto četrdeset pet godina prvog srpskog bibliotekara*, *Glasnik narodne biblioteke Srbije*, Beograd 1988, 1ss.

6 Kunibert B., *Srpski ustanak i prva vladavina Miloša Obrenovića*, I–II, Beograd 1988, 365; Ljušić R., *Kneževina Srbija (1830–1839)*, Posebna izdanja SANU, knj. DLXX, Beograd 1986, 244. Broj profesionalnih činovnika u upravi i sudstvu popeo se od svega 24 (1815. godine) na 169 (1830. godine), a krajem prve vladavine Miloša (1839) već ih je 850, dok se po odlasku kneza sa vlasti njihov broj popeo čak na 1.000. Up. Luković M., *Razvoj srpskog pravnog stila*, Beograd 1994, 33–34.

7 Kao odgovor na takvo ponašanje prema prostom puku, oni su pogrdno nazivani „Švabo-Srbi”, „Švaburija”, „Nemačkari” i sl.

novnicima (1841–1845) štite taj društveni stalež i doprinose njihovom izdavanju iz siromašne seljačke mase.⁸

Već je Knjaz Miloš pozvao (1837) dvojicu austrijskih Srba iz Vojvodine, Jovana Hadžića (senatora iz Novog Sada) i Vasilija Lazarevića (gradonačelnika Zemuna), da se uključe u posao stvaranja srpskog zakonodavstva.⁹ Prvi je dobio zadatak da izradi građanski zakonik, a drugom je povereno pisanje krivičnog kodeksa, koji je ostao samo neuspeo nacrt.¹⁰ Poznavanje narodnog jezika nije mu bila jača strana, a i sam nacrt je pisan predvukovskim pravopisom.¹¹ Jovan Hadžić je bio svakako neuporedivo veći jezički znalac, pošto je bio ne samo pravnik, već i afirmisani književnik. Međutim, on je skoro čitavu deceniju sa Vukom vodio žestoku polemiku povodom jezičkih pitanja, prućenu borbom obojice za sticanje sopstvenog političkog uticaja u Kneževini. I jedan i drugi su se zalagali za „narodni jezik“, mada su pod tim podrazumevali različite stvari. Prema Vuku, književni jezik je morao biti oslobođen arhaičnih slavjanizama (kojih je, doduše, kod Hadžića bilo manje nego kod Dositeja), a uz to ih je razdvajao i odnos prema pravopisu i vrsti slova.

Sterijin terminološki rečnik (1845). U samoj Srbiji je zadatak formiranja službenog jezika bio poveren *Društvu srpske slovesnosti*, naučnom i književnom udruženju osnovanom 1841. godine u Beogradu (kao preteča Akademije nauka). Počasni članovi su bili i Jan Kolar, osnivač panslavističkog pokreta, Pavle Šafarik, a dopisni član je postao i Vuk Karadžić. Jedan od njegovih osnivača je pravnik, profesor na Liceju i poznati srpski komediograf **Jovan Sterija Popović**. Prava je završio u Ugarskoj, gde je radio kao učitelj i advokat u rodnom mestu (Vršac), sve dok nije pozvan da predaje u Srbiji.¹²

8 U vreme Miloša oni su često bili ponižavani, pa čak i batinjani, a sada je njihova pravna zaštita bila regulisana po modernim evropskim standardima. Nametnute su im ozbiljne dužnosti, ali su zvanje mogli izgubiti jedino usled prekršaja potvrđenog sudskom presudom. Popović S., *Razvoj pravnog položaja činovnika po ustavima Srbije*, Zbornik radova SANU, knj. L, Beograd 1990, 131–144.

9 To je učinio pod Meternihovim pritiskom, preko austrijskog poslanstva u Beogradu (konzula Mihanovića), čime se odustalo od ideje da osnova Srpskog građanskog zakonika bude francuski *Code Civile*. To je bilo utoliko lakše jer je Hadžić bio austrijski đak i podanik te Carevine, ali i srpski rodoljub koji je prihvatanjem tog kodeksa želeo da „svom dragom narodu, za čiju je korist uvek isticao da živi, udari pravni poredak“. Kićović M., *Jovan Hadžić (Miloš Svetić)*, Novi Sad 1930, 82, nap. 13; Đorđević M., *Kodifikatorski rad Valtazara Bogišića i Jovana Hadžića*, cit., 288–289.

10 Stanković U., *Nekoliko napomena o nacrtu krivičnog zakonika Vasilija Lazarevića (1839)*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 2 (2011), 459–472.

11 Stanković U., *nav. delo*, 462

12 Bio je jedan od prvih profesora na tek osnovanom Liceju, smeštenom prvo u Kragujevcu, a potom u Beogradu, gde je (1841) predavao na „Pravoslavnom odeleniju“. Sačuvan je rukopis njegovih predavanja, koje je Sterija naslovio *Prirodno pravo* i u kojoj su izložene elementarne teoretske osnove za obrazovanje budućih pravnika. Međutim, po svojoj sadržini ovaj spis daleko nadmašuje udžbenički karakter i predstavlja filozofsko-pravni traktat. Njime je on u srpsku neprosvećenu sredinu unosió modernu misao prirodnog prava, pozivajući se na velikane te ideje (Grocijusa, Hobsa, Pufendorfa, Kanta, Šelinga, Hegela). U njoj Sterija prepoznaje branu svakoj samovoljnoj vladavini, tiraniji i autoritarnoj politici, pa otuda prirodno pravo, kome je *ratio* izvor, treba da bude obrazac za

Mada se dugo oduševljavao Vukom i s njim dopisivao, od kad je postao načelnik Ministarstva prosvete (1842–1848), između njih je došlo do razmimoilaženja. Otvoreni sukob nastao je povodom Sterijinog *Nazivoslovnog rečnika* (1845), zapravo jezičkog leksikona koji bi po njemu trebalo da čini osnovu buduće srpske naučne terminologije. Taj posao je započet zbog potrebe organizovanja nastave u sve većem broju državnih škola, zbog pisanja zvaničnih udžbenika i sastavljanja stručnih tekstova iz različitih naučnih oblasti.¹³

Pošto je Sterija vaspitavan u Austriji i odrastao na periferiji srpstva, ostao je duhovno vezan za crkvenoslovensku tradiciju karlovačke Mitropolije. Mada je prvobitno nudio saradnju „ilircima” iz Zagreba, do nje nije došlo jer nije mogao da prihvati jezik koji je promovisao Ljudevit Gaj. Njemu su bile neprihvatljive ideje o južnoslovenskom „ilirskom jeziku”, pošto je bio ravnodušan prema govoru zastupljenom u Bosni i Hercegovini, Dalmaciji i u dubrovačkoj književnosti. On je čak ismevao ideju o književnom i jezičkom jedinstvu sa Hrvatima, a u tome nije bio usamljen među srpskim piscima u Kneževini.¹⁴ Otuda ni sa Vukom nije mogao da se sporazume jer je Sterija težio izmišljanju veštačkih termina, zasnovanih na arhaizmima, dok je Vuka interesovao živi narodni jezik.

Upravo na sednici *Društva srpske slovesnosti*, na koju je iz Beča pozvan i Vuk (u maju 1845), sučelila su se ta dva oprečna stava. Sterija je, poput Stratirovića i Hadžića, ustao protiv Vukovih ideja, a podršku je našao i među članovima *Društva srpske slovesnosti*, kojem je i predsedavao. Tu su glavnu reč vodili opet Srbi iz Ugarske, profesori, advokati, lekari, inženjeri, uglavnom obrazovani na Peštanskom univerzitetu. Pomenuti terminološki rečnik, koje Vuk naziva „nakaradnim”, sačinjen je i uz njihovu pomoć, tako što su, većinom glasova, pojedine rogobatne kovanice proglašavali za srpske reči. Kada u postojećem jeziku nisu mogli da pronađu odgovarajući stručni, pa i pravni termin, oni su stvarali nov, tako što je on „krojen” ili „kovan” (kako su to govorili članovi Društva) u duhu narodnog jezika. Vuk je pokazao da su upravo sami članovi ovog udruženja, rđavim jezikom u svojim knjigama, udžbenicima i u administraciji, najviše doprineli kvarenju izvornog narodnog jezika, jer ovi učeni ljudi „ne misle srpski, nego nemački ili latinski”, a čini se kao da govore ruski.¹⁵ Koliko je bila ubedljiva njegova argumentacija, pokazuje i ishod glasanja na sednici koja je odlučivala da li će se nastaviti dalji rad na *Nazivoslovnom rečniku*: Vuk je dobio deset glasova, a Sterija samo četiri.

karakter „položitelnog” (pozitivnog) prava. Sačuvan je i njegov rukopis predavanja za predmet retorika, namenjen usavršavanju veštine pravnog argumenovanja. O karakteru Sterijinog jezika, govori i činjenica da su njegovi spisi u savremenim izdanjima morali biti prevedeni na moderni srpski jezik. Up. Basta D., „Ideja prirodnog prava kod Jovana Sterije Popovića” i Avramović S., „O Sterijinoj 'Retorici'”, u: *Klasici jugoslovenskog prava*, knj. 6, Beograd 1995, 17–41, 209–226. i tamo nav. lit.

13 Stojanović Lj., *Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića*, Beograd 1924, 579ss; Popović M., *Vuk Stef. Karadžić*, Beograd 1987, 317ss.

14 Popović M., *nav. delo*, 319, 321.

15 Vuk je iz njihovih tekstova izvukao niz takvih primera: *dviženije, rastenije, opominanija, sobranije, sokrovišče, sovest, sozdao* i sl. *Isti*, 319.

Istoričari srpske književnosti s pravom konstatuju da je prva koncepcija bila „više zapadna, opštesrpska, čak jugoslovenska, patrijarhalna u istoj meri u kojoj i moderna, naša a ipak evropska, bliža narodu čiji je ustanički i demokratski duh obitavao u folkloru”, dok je druga bila „uže srpska, tradicionalistička, banatsko-srbijanska, više vizantijska no evropska, podunavska, oslonjena na crkvu, odnosno na njen jezik, i na esnafsko građanstvo”.¹⁶ Vuk i Sterija su upravo simboli ta dva različita duhovna sveta, dva pola u srpskoj kulturi, ne samo početkom XIX veka, nego i u vremenima koja dolaze.

Posle ove majske sednice u Beogradu, prestalo se sa radom i daljim objavljivanjem pomenutog rečnika.¹⁷ Dvojica velikana srpske kulture razišla su se svako na svoju stranu, i tek bi ponekad ukrstili stavove, ali na miran i dostojanstven način. Vukovu polemičku žestinu verovatno je primirila i spoznaja da mu je pristojnu penziju isplaćivala upravo vlada čiji je Sterija načelnik. Kao prosvetna vlast u Kneževini Srbiji, Sterija je ostao na tragu ruskoslovenskog i „slavjanskog” jezičkog obrasca (Stratimirovića, Save Tekelije, pa i Hadžića), dok je Vuk nastavio putem koji ga je približio južnoslovenskom zapadu i doveo do Književno-jezičkog dogovora u Beču 1850. godine. U međuvremenu se razišao sa sujetnim i vlastoljubivim Ljudevitom Gajem, ali njegov neprijateljski stav prema Vuku nije sprečio bečke „ilirce” da sa njim i dalje saraduju. Tako je upravo Dimitrije Demeter bio ne samo potpisnik pomenutog sporazuma, nego i veoma zaslužan za nastanak bečkog Pravno-političkog rečnika.

Tokom izrade svih ovih projekata, jasno su se ispoljavale kulturne razlike, pa i suprotstavljene političke orijentacije (rusofilski, austrofilski). Međutim, čak i kada su se glavni akteri slagali da narodni govor treba da bude osnova književnog jezika (pa i stručne terminologije), razmimoilazili su se u samom metodološkom pristupu.

Upravo ta polazna lingvistička postavka u sebi sadrži duboku protivurečnost: govor stočara, zemljoradnika i seljaka jeste kulturno bogatstvo jednog naroda, ali on ipak ne sadrži dovoljno leksičke građe za formiranje stručne terminologije. Zato zastupnici tih ideja zahtevaju „kovanje” ili „krojenje” novih izraza u duhu narodnog jezika. Međutim, takav postupak može samo dovesti do toga da se takvi termini lakše prihvate u narodu, ali ne i da se uvek shvati njihovo pravo značenje. Terminologija se može preuzimati direktno iz narodnog govora samo ukoliko bi zakonodavni rad bio sveden isključivo na kodifikovanje običajnog prava koje već postoji u narodu.¹⁸ Nije sporno da pojedini

16 *Isti*, 320

17 Delovi su prethodno štampani u nastavcima u prvom srpskom časopisu *Podunavka* (iz 1841. i 1842. godine), koji su uređivali uglavnom ugarski Srbi. Do pomenute majske sednice izrađena su u celini samo slova A, B i C. Stojanović Lj., *Vuk Stef. Karadžić*, Beograd 1924, 579.

18 Na tlu Crne Gore to je činjeno kada je sastavljana *Stega* iz 1796. ili *Opšti zakonik Crnogorski i Brdski* iz 1798. godine. Isti pristup imao je i Bogišić kada je počinjao rad na kodifikaciji imovinskog prava, ali je i sam uočio slabosti tog metoda i potom korigovao svoje čvrste polazne postavke. Up. Luković M., *Bogišićev zakonik: priprema i jezičko oblikovanje*, Balkanološki institut SANU, Beograd 2009, *passim*.

izrazi stranog porekla, koji se koriste u pravu, mogu biti razumljivi najvećem broju ljudi, kao što i neke izvorne narodne reči mogu biti shvatljive samo u određenoj društvenoj sredini ili lokalnoj zajednici. Štaviše, strani izrazi ponekad steknu pravo građanstva i svima su razumljivi, dok se novonastali termini moraju tek da uče. Otuda su, na primer, turcizmi „amanet” (ostava), „kesim” (zakup, najam), „kirajdzija” (rentijer, zakupac), „miljak” (nepokretnost), „tapija” (isprava o vlasništvu nepokretnosti), „espap” (roba), „ortakluk” i drugi, bili sasvim prihvatljivi Hadžiću prilikom sastavljanja Srpskog građanskog zakonika jer su ti nazivi već uveliko bili usvojeni u narodu kao da su srpski.¹⁹ Da ih je zamenio nekim drugim terminima, oni bi bili nerazumljivi i morali bi tek da se nauče, poput naziva kojim se označava *detentio*: „pritežanje”.²⁰

O tome koliko je terminološka građa sadržana u Vukovom obimnom rečniku (oko 50.000 reči) bila nedovoljna za pravnu primenu, govori podatak da stručni izrazi koji se odnose na imovinsko pravo ne pokrivaju ni desetinu neophodne terminologije.²¹ A to je upravo oblast koja je najneposrednije vezana za svakodnevni pravni promet dobara i usluga. S druge strane, bečki terminološki rečnik je uvodio neke izraze koji su već postajali internacionalni i njihova zamena lokalizmima, pa i kada potiču iz narodnog govora, samo bi stvarala poteškoće u primeni. Tako, na primer, nemačka reč *Falliren* je prevedena u hrvatskoj varijanti kao „propaostvo”, koja se uopšte nije održala, dok se kod Srba naziv stranog porekla „bankrotsvo” (od: *Bankrott*) koristi i danas; ili naziv *Banknote*, koju Demeter prevodi kao „novčarska bilješka”, srpska verzija je „banknota”.²² S druge strane, nekim terminima je dato dvojno značenje u obe jezičke varijante (kao dublet), ali one nisu podjednako korišćene u Srba i Hrvata (poput nemačkog *Eid* – „prisega”, odnosno „zakletva”), a takvih je primera veoma mnogo. Time je terminološko ujednačavanje između Srba i Hrvata samo otežavano, a to je bilo upravo suprotno cilju koji je austrijska vlast želela da postigne tim lingvističkim projektom.²³

19 Vidi: „amanet” u čl. 569–571, 574, 575, 579–581; „kesim” u čl. 693, 694; „kirija” u čl. 678, 679, 681, 686, 691, 692, 696, 698, 699, 700, 701, 703, 928; „kirajdzija” u čl. 683, 684, 687, 688, 697, 698; „miljak” u čl. 326, 475, 670, 678, 684, 701, 724, 798, 929, 932; „tapija” u čl. 929 i 946; „espap” u čl. 288, 475, 600, 724, 798, 934, a termin „ortakluku” se nalazi već u samom nazivu i većini članova pogl. XXVII ovog Zakonika. Zanimljivo da je Hadžić termin „amanet” vezao samo za ugovor o ostavi, ali se u narodu on prvenstveno koristi za testamentalno raspolaganje, za poslednju ostaviočevu volju („ostaviti nekome nešto u amanet”). Turcizam „kirija” je i danas deo svakodnevnog govora, ali i pravne terminologije. Up. Škaljić A., *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Sarajevo 1966.

20 U obliku imenice („pritežanje”) pominje se u čl. 197, 201 i 929, a kao glagol („pritežavati”) u čl. 204, 303, 565, 935, dok je izvedenica „pritežalac” u čl. 198, 199, 203–205, 207, 337, 941. Ti termini su i danas nerazumljivi pravnim laicima.

21 Vasiljević T., *nav. delo*, 156, nap. 252.

22 Vuk je, naprotiv, smatrao da uskostručne pravne pojmove treba izvesti iz narodnog govora, ali takav pristup u praksi često ne dovodi do baš uspešnih rešenja. Na primer, u Krivičnom zakoniku je osoba koja je bankrotirala nazvana „propalica”, vanbračno dete je „kopile”, a javna žena „kurva”. Vasiljević T., *nav. delo*, 156.

23 Na tim jezičkim razlikama uvek se insistiralo kada je ideja panslavizma, kasnije jugoslovenstva, bila potiskivana, a u prvi plan dolazile separatističke i uskonacionalne političke opcije. Upravo u tom jezičkom čistunstvu (purizmu) savremeni hrvatski lingvisti vide

Kod Vuka je postojao i problem njegovog nepoznavanja pravne nauke, pošto, iako široko obrazovan, nije imao ni elementarno znanje iz te oblasti. Kritikujući rad *Društva srpske slovenosti* na izradi rečnika, on je isticao da nije dobro da se po svaku cenu propisuje stručna terminologija, već da ona treba da se stvara spontano, u književnim i naučnim radovima, u novinskim tekstovima i sl. To shvatanje o „prirodnom izrastanju” jezika nije daleko od istorijskopavnog učenja o sponatnom nastanku prava na osnovu unutrašnje snage „narodnog duha”. Svakako da su te ideje inspirisale i Vuka, jer su one u srednjoevropskoj naučnoj misli s početka XIX veka bile opštepoznate, a i bliske panslavistički orijentisanim krugovima.

Međutim, u Srbiji toga doba decenije su se merile vekovima i ta tek oslobođena, ali ipak vazalna država, hitro je hrlila da dostigne svoje evropske uzore.²⁴ Zakonodavna aktivnost je bila deo tih potreba i Vuk je takvim stavom zanemario činjenicu da se propisi moraju donositi onda kada se za to ukaže društvena potreba, a ne tek kada se stvori odgovarajuća pravna terminologija. Ipak, bio je dovoljno pronicljiv da shvati kako čvrsta načela ne moraju biti svetinja, pa se vremenom i sam prilagođavao realnosti, kako na lingvističkom polju, tako i u neposrednom delovanju u oblasti zakonodavstva. U prvoj oblasti je bio daleko uspešniji, shvativši da izvorni narodni jezik mora biti obogaćen i dopunjen novim rečima, dok se u drugom pregnuću nije ni najmanje proslavio.

Na lingvističkom polju, Vuk već samim uključivanjem u rad bečkog Odbora odstupa od svog načelnog stava da kodifikovanje termina nije put ka uobličavanju jezičkog standarda. Tu je očigledno bio poražen, pošto je usred Beča pobedila Petranovićeveva ruskoslovenska, arhaična jezička varijanta. Međutim, to je bila Pirova pobeda, koja nije doprinela ujedinjenju austroslovenskih naroda, već njihovom razdvajanju. Tome je na drugoj strani doprinio i hrvatski kolebljivi predstavnik Dimitrije Demeter. Upravo na tom procepu stvoren je jezički jaz, koji je Vuk želeo da potre bečkim književno-jezičkim dogovorom. Tokom sledećih decenija, pa i u XX veku, vodila se lingvistička borba koja će imati dalekosežne posledice. U njoj su jedni želeli da prebrode taj jaz (jezički, kulturni, politički), a drugi da ga što više prodube.²⁵ Kada se

početak ostvarenja nacionalnog ideala o uspostavljanju samostalne države, pa i sopstvenog jezika. Mamić M., *Hrvatski, srpski i slovenski jezični purizam u riječniku Juridisch-politische terminologie*, Rasprave Zavoda za jezik, 10–11 (1984–1985), Zagreb 1985, 99–107.

24 Tako je Građanski zakonik (1844) izrađen prema austrijskom uzoru, Krivični zakonik (1860) prema pruskom, Trgovinski zakonik (1860) prema francuskom, a Zakon o krivičnom sudskom postupku (1865) prema austrijskom. Vasiljević, nav. delo, 115. Strani uticaji ogledali su se i na polju teorije ustavnog prava, ali i u samoj sadržini srpskih ustavnih akata. Popović D., „Strani uticaji na našu udžbeničku književnost ustavnog prava (Matić i Milovanović)”, u: K.Čavoški (ed.), *Ustavnost i vladavina prava*, Beograd 2000, 81–102; Pavlović M., *Ustavnoppravna evropeizacija Kneževine i Kraljevine Srbije, Srbija i evropsko pravo*, III, Kragujevac 1998, 165–218. Vid. takođe Pavlović M., *Pravna evropeizacija Srbije*, Kragujevac 2007.

25 Milisavac Ž., *Pokušaji izrade zajedničke jugoslovenske terminologije u XIX v. – odraz težnji ka političkom i nacionalnom jedinstvu*, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, 12 (1969), 101–114. Autor navodi i kasnije neuspele projekte jezičkog objedinjavanja južnoslovenskih naroda (uključujući i Bugare), nastale u okviru Matice srpske (1871) i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu (1883).

srpski narod, pa i hrvatski, nalazio na tragu prve opcije, bio je bliži Vuku i njegovim sledbenicima, odnosno Gajevim „ilircima”, dok su pobornici ideje razdvajanja i sučeljavanja ta dva naroda podršku morali potražiti u nekim drugim ideologijama.

Od svog načelnog stava o spontanom stvaranju pravne terminologije, Vuk je odstupio još ranije kada se, iako sasvim neuk u oblasti prava, prihvatio funkcije predsednika „zakonodatelne komisije” (1828) kod knjaza Miloša.²⁶ Mada je bio najbolji jezički znalac u svom narodu, on je prilikom prevođenja Napoleonovih zakona (iz oblasti krivičnog prava i sudskog postupka) stvarao terminološke besmislice, koje su kasnije njegovi protivnici zlorado pominjali.²⁷ Svoje nepoznavanje prava pokazao je i nekoliko decenija kasnije (1861), kada je stavljao primedbe na projekat zakona o porezima. Komentarišući tekst jedne zakonske odredbe („ako u ataru opštine ima nepokretnog imanja koje ljudima i pravoslovnim licima pripada...”), on za termin „pravoslovno lice” (pravno lice) krajnje laički zaključuje: „po ovijem riječima moglo bi se pomisliti da pravoslovna lica nijesu ljudi.”²⁸

Pravna terminologija u sudskoj praksi Kneževine Srbije

Imajući u vidu opšti kulturni nivo, nije čudno da se početkom XIX veka stručna terminologija nije mogla naći ni u sudskim odlukama malobrojnih sudova. Oni su bili sastavljeni velikim delom od polupismenih sudija i po pravilu od nepravnik. Ti priučeni pravni laici sudili su „po zdravom razumu i sovjesti svojoj” jer pisanih zakona nije ni bilo.²⁹ Rekrutovani su uglavnom iz

26 On je odmah po dolasku u Srbiju (1820) snažno uticao na Miloša da otpočne sa izgradnjom države zasnovane na pravu, a ne vladarevoj samovolji. Od knjaza je tražio da donese nekakav zakon „koliko je moguće prema današnjem stanju naše zemlje, da bude koliko god nalik na Evropejsku državu”. Miloševi sekretari su se oštro tome suprotstavili, a i sam knjaz je, navodno u šali, rekao Vuku „da je bolje vladati i upravljati bez zakona, jer onako se čovek veže za artiju, pa ne može da čini ni zla ni dobra”. Međutim, posle Akermanske konvencije (1826) međunarodna situacija je krenula u korist autonomije Srbije, pa je i Miloš promenio stav i odlučio da donošenjem zakona pokaže Evropi kako Srbi mogu sami sobom upravljati. Tako se i nepravnik Vuk našao na tom poslu. Up. Pavlović, M., *Srpska pravna istorija*, Kragujevac 2005, 319.

27 Za prevođenju Napoleonovog građanskog kodeksa angažovan je zemunski učitelj Georgije Zaharijades, koji pred sobom nije imao tekst francuskog originala već nemački prevod, a kao Grk nije dobro poznavao ni srpski jezik. Pošto nije imao ni pravničko obrazovanje, ne čudi da su po njemu ‘servituti’ bili ‘ropstvo’, a ‘hipoteka’ je ‘apoteka’. Vuk je za svog „kolegu” rekao: „Zaharijades prevodi tako da se ništa ne razumije, a na mnogim mjestima crkao bi čovek od smija čitajući njegov prevod.” Nažalost, i sam Vuk je imao dosta prevodilačkih omaški, o kojima postoje brojne anegdote. Pošto ni on nije poznavao francuski jezik, koristio se isključivo nemačkim prevodom. Jovanović S., „Jovan Hadžić”, u: *Političke i pravne rasprave*, Beograd 1908, 72; Vasiljević T., *nav. delo*, 155, nap. 251.

28 Ćorović V., Prikaz rasprave Dimitrija Živaljevića: *Vuk Karadžić i zakonodavstvo o porezu u Srbiji*, Letopis Matice Srpske, knj. 257, 1909, 80.

29 Postoji mišljenje (Vasiljević T., *nav. delo*, 97–99) da u tadašnjoj Srbiji pravni običaji nisu mogli biti izvor prava, pošto se nisu ni formirali usled čestih migracija, slabih putnih

redova narodnih starešina, koji su svoj autoritet zasnivali na ugledu stečenom tokom ustaničkih borbi, pa i na svojoj umešnosti i pameti, ali prvenstveno na poverenju koje su stekli kod kneza. On je poslove lokalne uprave, pa i sudske, dodeljivao kao nagradu ljudima koji su mu bili odani, bez obzira na stepen njihovog obrazovanja. Miloš je čak zazirao od učenih ljudi, pogotovo ako su se kritički odnosili prema njegovoj apsolutističkoj vlasti, i gledao da ih drži podalje od Srbije (poput Dositeja, Vuka i dr.). Činovništvo je bilo poplupratna stvar samog kneza, a ne javna služba, pa su njihovo finansiranje i celokupna egzistencija zavisili od samovolje jednog čoveka. To je ujedno i glavni razlog što su se obrazovani Srbi iz Austrije dugo pribojavali da pređu u Kneževinu, pogotovo ne želeći da napuste državu sa daleko razvijenijom materijalnom i duhovnom kulturom.

Tek posle Ustava od 1838. godine, kojim je uređen odnos između nosilaca vrhovne vlasti (kneza i saveta) i kojim su postavljeni temelji samostalne državne uprave i sudstva, nastala je potreba za uključenjem velikog broja školovanih ljudi u te organe. Međutim, još dugo potom nisu zahtevani nikakvi formalni uslovi za obavljanje državne službe, već se stručnost sticala tokom rada u njoj i hijerarhijskim napredovanjem u viša zvanja.³⁰ Uredbom iz 1842. godine predviđeno je da se u najnižim, okružnim sudovima „samo po pravilu” zapošljavaju lica sa završenim pravnim fakultetom.³¹ Tek će *Zakon o sudijama* iz 1881. godine (čl. 1 i 2) zahtevati da i sudije prvostepenih sudova moraju imati diplomu pravnika, a „završeni pravoslavni fakultet u zemlji ili na strani” traži i za najniže sudove već i Ustav iz 1888. godine (čl. 157, st. 1). Za sudije Kasacionog suda diploma pravnih nauka zahtevala se tek od 1875. godine.

komunikacija i nerazvijenog trgovinskog prometa. Zato su se sudije morale oslanjati samo na „pravičnost i zdrav razum”. Međutim, autor kao da previđa činjenicu da se iza te uopštene formulacije (potvrđene u sačuvanim presudama), ipak krije potreba da se zaštiti nešto što je uobičajeno i opšteprihvaćeno ponašanje u toj sredini. Upravo kada su počeli da se donose zakoni, oni su morali da potiskuju neke zatečene običaje i da ih iskorenjuju. Sam autor ih navodi: kažnjavan je običaj davanja velikih darova porodici isprošene devojke, što je prikriveni oblik kupovine žene (str. 99, nap.197). Isti problem se pojavio i prilikom nastanka Srpskog građanskog zakonika, povodom statusa porodičnih zadruga, prvenstva muških srodnika u nasleđivanja itd.

- 30 Osnovni razlog za takvo rešenje je nepostojanje dovoljno stručnih kadrova, ali je nesporo da su na to uticali i politički razlozi. Naglim potiskivanjem iz državne službe neobrazovanih, ali odanih službenika, otvorila bi se vrata „strancima”, tj. austrijskim Srbima („prečanima”). Pošto uglavnom nisu neposredno učestvovali u stvaranju ustaničke države, smatralo se da plodove te borbe treba da uživaju oni koji su za to najzaslužniji. Otuda Miloš neće poštovati čak ni kasnije donete propise kojima se izričito zahtevala fakultetska diploma. Već je i prvi srpski ustav (1838) zabranjivao davanje strancima određenih položaja (čl. 7, 23 i 28). Ta su ograničenja pravdana i razlozima očuvanja bezbednosti države jer je većina austrijskih Srba zadržavala ranije državljanstvo, a dozvolu prelaska u Srbiju su dobijali od te iste vlasti i potom u Beogradu održavali sumnjive veze sa austrijskim konzulom (što arhivska građa potvrđuje). Svi sazivi narodne skupštine od 1839. do 1858. neprestano su pokretali pitanje stranaca („nemačkara”) u državnoj službi. Iscrpno o tome: Vasiljević T., *nav. delo*, 9ss.
- 31 Otuda je bilo moguće da poslednji nepismeni sudija bude penzionisan tek 1862. godine. Up. Ignjatović B., *Advokatura u Srbiji*, Beograd 1966, 177.

Advokatura u Srbiji. Donošenjem sve većeg broja zakona i drugih propisa, u Kneževini Srbiji se javlja potreba za profesionalnom advokaturom. U relativno kratkom periodu doneto je nekoliko ustava (1835, 1838, 1869), Srpski građanski zakonik (1844) sa preko 900 članova, Krivični zakonik (1860), Zakon o krivičnom postupku (1865), Zakon o građanskom postupku (1853, 1856), Trgovački zakonik (1866) i veliki broj pratećih propisa sa više hiljada paragrafa. U tako složenoj i obimnoj regulativi sve su se teže snalazili čak i obrazovani pravници, a kamoli neuko seosko stanovništvo tadašnje neprosvećene Srbije. Kao i na suđenju, i stručnu pravnu pomoć dugo vremena nisu pružala kvalifikovana lica, već ugledniji pojedinci, često bez većeg opšteg obrazovanja, pa čak i nepismeni (zvani „nadripisari“). Situacija se počela menjati tek kada su pravници počeli da se školuju u inostranstvu ili kada su takvi kadrovi počeli da prelaze iz Austrije, pogotovo sa susedne ugarske teritorije, naseljene brojnim srpskim stanovništvom.³²

Međutim, dok su u Ugarskoj pravници mađarskog porekla imali prvenstvo u zapošljavanju u državnim službama, ta profitabilna delatnost nije bila dostupna srpskoj inteligenciji. Zato se ona okrenula advokatskoj profesiji i tu postigla zavidan ugled i viši društveni status.³³ Kao uslov za prelazak u Kneževinu, oni su očekivali da za uzvrat dobiju upravo ono što nisu mogli steći u državi iz koje su potekli. Bez unapred obezbeđene unosne činovničke poziciju u kneževoj vlasti, retko su se odlučivali za stalni prelazak u Srbiju.³⁴ Pošto su formalno bili stranci i uglavnom su tamo imali sigurnu egzistenciju, ti „austrijski“ advokati su bili daleko manje zavisni od lokalnih srpskih vlasti. Zbog svega toga, ali i zbog svoje stručnosti, oni su se angažovali samo u velikim parnicama koje donose pozamašnu dobit. Zato je u Kneževini advokatura dugo predstavljala zapuštenu oblast, u kojoj je neobrazovanost išla u korak sa skoro potpunim monopolom domaćih „pravozastupnika“. Samozvani advokati su često bili niži činovnici zaposleni u sudskom aparatu („fiškali“), pa i penzionisani državni službenici. Sve je to dovodilo do krupnih zloupotreba na štetu stranaka i do degradacije toga zvanja u očima običnog sveta.³⁵ Otuda nije čudo što se na narodnim skupštinama uporno zahtevalo „da se advokati po sudovima ukinu i utamane“.³⁶ Situacija će se izmeniti tek donošenjem dva Zakona o pravozastupnicima iz 1862. i 1865. godine.³⁷

32 Za dve decenije rada Liceja u Beogradu (1841–1862), diplomiralo je svega 185 pravnik. Ignjatović B., *nav. delo*, 197.

33 Vidi *supra*.

34 Ipak, nešto veći priliv je bio posle vanrednih prilika izazvanih mađarskom revolucijom iz 1848. godine.

35 Slobodan Jovanović (*Ustavobranitelji*, Beograd 1925, 15) to stanje reljefno opisuje: „Na advokate je opšta povika da zahtevaju preterane nagrade, da bez dovoljno razloga kuraže klijente na parnice pa posle za rđav ishod bacaju krivicu na sud, da time izazivaju izlišne parnice i obaraju ugled sudskoj vlasti, da u aktima koje sastavljaju svojim klijentima vredaju pojedine zvaničnike pa i cela nadležstva, a za to odgovaraju posle njihovi klijenti. Na neke se sumnja da su potajni agenti sudija i pisara, koji nemogući na svoje ime da rade, preko njih obavljaju advokatske poslove.“

36 Radenić A., *Svetoandrejska skupština*, Beograd 1964, 146.

37 Vasiljević T., *nav. delo*, 242ss. Pavlović M., *Srpska pravna istorija*, Kragujevac 2005, 423–428.

Počeci pravne nauke u Kneževini Srbiji

Očekivalo bi se da pravna terminologija bude oblikovana i u stručnim publikacijama iz te oblasti. Međutim, dugo vremena u Srbiji nisu uopšte postojali domaći pravni časopisi, a oni koji su izlazili izvan nje, u Dalmaciji (Petranovićev *Pravdonoša*, 1851–52) ili u Hrvatskoj (zagrebački *Pravnik*), nisu ostavili većeg traga u srpskoj kulturi. Pravnih rasprava nije bilo mnogo čak ni u eminentnim kulturno-prosvetnim publikacijama toga vremena, *Glasniku Društva srpske slovesnosti* (1847–1863), kasnije *Glasniku Srpskog učenog društva*, niti u veoma afirmisanom časopisu *Letopis Matice srpske*.³⁸ Veliki iskorak predstavlja pojavljivanje zvaničnih zbirki zakona, među kojima je posebno značajan obimni zbornik Đorđa Petrovića: *Rečnik zakona, uredba, uredbeni propisa i pr. izdani u Knjažestvu Srbiji od 1827. do polovine 1854. god.*, Beograd 1856, str. 605.³⁹

Vremenom se pojavljuju i obimni komentari najvažnijih zakonika, od kojih su tri ostala kao trajna vrednost srpske pravne nauke. Njihovi autori su najugledniji pravници toga doba: **Dimitrije Matić** za Građanski zakonik (Beograd, 1850–1851), **Đorđe Cenić** za Krivični zakonik (Beograd, 1866) i **Stojan Veljković** za Trgovački zakonik (Beograd, 1866).⁴⁰ Sva trojica su nemački đaci (studirali u Hajdelbergu, a Cenić i u Haleu), radili su kao profesori na Liceju, bavili se aktivno politikom i zauzimali uticajna mesta u državnoj vlasti (kao ministri pravde, članovi Državnog saveta, Kasacionog suda, predsednici Skupštine).

Dimitrije Matić je u svom četvorotomnom *Objasnenju Građanskog zakonika za Knjaževstvo Serpsko* dao veoma opširno tumačenje ovog pravnog izvora (na oko 1.300 strana) i ono će ostati *jedino* tokom njegovog stogodišnjeg važenja. Vrline tog poduhvata su daleko veće od izvesnih nedostaka, nastalih kao rezultat kratkog vremena (svega šest godina) od donošenja zakonika do njegovog komentarisanja. Matić je pristupio tom pionirskom po-

38 Mada je u članstvu ovih kulturnih institucija bilo dosta pravnik, u sedamnaest knjiga *Glasnika Društva srpske slovesnosti*, bilo je samo šest tekstova iz oblasti prava i pravne istorije, nijedan u *Glasniku Srpskog učenog društva* (do 1867), i svega nekoliko u *Letopisu Matice srpske* (1826–1869). Vasiljević T., *nav. delo*, 109–110.

39 Međutim, ovde nije u pitanju „rečnik“ (kao što pogrešno navodi Vasiljević T., *nav. delo*, 110) već zbirka interpretativnih zakona u kojima se nalaze tumačenja postojećih propisa od strane zakonodavne vlasti. Up. Stanković U., *Autentična tumačenja Zakona o povraćaju zemalja* (1839), Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 1 (2011), 521–534.

40 Jovanović V., „Dr Stojan J. Veljković – Objašnjenje trgovačkog zakonika za Knjaževstvo Srbiju“, u: *Naučno nasleđe Pravnog fakulteta u Beogradu 1841–1941*, Beograd 1994, 164–170; Vasiljević M., „Francuski trgovački zakonik (1807) kao model-uzor srpskog trgovačkog zakonika (1860)“, *Pravo i privreda*, knj. 44, 1–4 (2007), 3–10. Na Liceju je Veljković predavao, osim trgovačkog prava, još rimsko pravo, krivično pravo i krivični postupak. Od 1872. godine je bio ministar pravde i zastupnik ministra prosvete. Kandić Lj., Danilović J., *Istorija Pravnog fakulteta (1808–1905)*, Beograd 1997, 156–159. Petrović S., „Nastava rimskog prava na Liceju, Velikoj školi i univerzitetu do 1941. godine“, u: *Univerzitet u Beogradu 1838–1988*, Beograd 1988, 631, nap. 4.

duhvatu prvenstveno kako bi zadovoljio školske potrebe, pa je i bez odgovarajuće sudske prakse sam tražio odgovore na bezbroj pravnih pitanja koja su proisticala iz datih zakonskih rešenja. Kao nemački doktor prava i filozofije, priklonio se hegelovskoj misli i u svojim teoretskim radovima bavio se pitanjem osnova ljudske slobode (*Načela umnog državnog prava*, 1851). Svesrdno je prihvatao liberalne ideje sa Zapada i zalagao se za ustavnu a ne policijsku državu, ukazujući na prednosti postojanja narodnog predstavničkog tela. Matić je svojim opusom postavio osnove buduće srpske nauke o državi i pravu, obezbeđujući već time mesto među klasicima naše pravne misli.⁴¹

Cenićevo *Objasnenje kaznitelnog zakonika za Knjaževstvo Srbiju* (oko 900 strana) zasnovano je na najsavremenijoj krivičnopravnoj teoriji toga doba. Njegova svrha je da pomogne sudijama u primeni ovog zakonika, ali se pritom upušta i u složena teoretska pitanja u vezi sa pojedinim krivičnopravnim institutima (uračunljivost, nehat, pretnja, prinuda, nužna odbrana, trajno i produženo krivično delo, otežavajuće i olakšavajuće okolnosti, zastarelost i dr.). Komentari pojedinih članova su prave male studije, koje imaju veliku vrednost već same po sebi. Cenić naročito ukazuje na razlike u kaznenoj politici srpskog zakonika u odnosu na prusko zakonodavstvo, koje mu je bilo uzor. U svom obimnom komentaru poziva se na dvadesetak kapitalnih dela iz krivičnopravne oblasti, skoro sva na nemačkom jeziku.⁴²

Cenić ima velike zasluge i u stvaranju srpske pravne terminologije, koja je u to vreme već imala osnovu u ranije usvojenom Vukovom književnom standardu, ozvaničenom Bečkim dogovorom iz 1850. godine. Kada je deceniju kasnije nastao Krivični zakonik, već je u mnogome bio potisnut rogovatni stil službenih akata. Njega su odlikovali izveštačena pompeznost, duge složene rečenice, u koje je umetano puno kraćih, a glagol je obično bio tek na kraju. U tome se jasno prepoznaju pravila germanske sintakse, tako da je moguće celu rečenicu, i bez promene redosleda reči, prevesti na nemački. Cenić je u svom *Objasnenju* otišao korak dalje od teksta zakonika i sam je stvarao pravnu terminologiju za pojmove koji se u njemu ne nalaze. Pritom se često koristio već postojećim narodnim izrazima (pa je „preko državne granice” postalo „preko plotu”). Ipak, da bi se novi nazivi lakše razumeli i primenjivali, davao je uz njih i odgovarajući nemački stručni termin. Ponekad ukazuje i na netačan prevod sa pruskog originala (npr. *Antrag* je prevedeno u čl. 78 kao „tužba”, a Cenić ispravno predlaže „zahtevanje”, jer ne mora uvek označavati tužbu).⁴³ Za razliku od Matićevog komentara Građanskog zakonika, koji je odobren od posebne komisije i potom objavljen kao zvanični udžbenik Velike škole, Cenić je svoj poduhvat izveo na ličnu inicijativu i sopstvenim sredstvima (putem pretplatnika, „prenumeranata”).

41 Marković B., *Dimitrije Matić – lik jednog pravnika*, SANU, Beograd 1977; Marković B., „Dimitrije Matić (predgovor)”, u: *Klasici jugoslovenskog prava*, knj. 7, Beograd 1995, 7–17; Basta D., *Preobražaji ideje prava – Jedan vek pravne filozofije na Pravnom fakultetu u Beogradu (1841 – 1941)*, hrestomatija, Beograd 1991; Perović, S., „Začeci srpske filozofske misli o prirodnom pravu”, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 1–4 (2001), 205–217.

42 Vasiljević T., *nav. delo*, 121; Nikolić D. *Krivični zakonik Kneževine Srbije*, Niš 1991.

43 Vasiljević T., *nav. delo*, 162–163.

Osnivanje škola u Kneževini i počeci pravničkog obrazovanja

Uloga crkve u obrazovanju. Ideje o svetovnom društvu i njegovom odvajanju od crkve nisu naišle na jednak prijem kod Srba u Monarhiji i u Kneževini Srbiji. Već krajem XVIII veka među srpskim intelektualcima u Ugarskoj javljale su se ideje u prilog laičkih kulturnih institucija i njihove autonomnosti, ali ne i o temeljnim promenama u oblasti obrazovanja. Tome nije doprinosila ni prosvetiteljska politika jozefinizma, koja je ukidanjem škola u pravoslavnim manastirima ipak samo želela da potisne ruski kulturni i politički uticaj. Otuda se u srednjoj Evropi tokom XIX veka smatralo najprirodnijim da crkva i dalje ima vodeću ulogu u obrazovanju, naravno, ukoliko je u stanju da se o školstvu materijalno stara zahvaljujući svojim bogatim fondovima i odgovarajućim zakonskim ovlašćenjima.⁴⁴

Naprotiv, u Kneževini Srbiji je posle ukidanja Pečke patrijaršije (1766) crkvena vlast bila duže vremena u rukama grčkih vladika („fanariota”), što je dovelo do otuđenja pravoslavnog klera od naroda. Pošto je i niže sveštenstvo postavljala Vaseljenska patrijaršija iz Carigrada, savremenici svedoče da im je bio potreban prevodilac kako bi ispovedali svoje vernike. Zbog toga je pastva bila zapuštena, jer su polupismeni i grabežljivi grčki episkopi često bili bliži Turcima nego narodu, čije su duhovne vođe navodno bili. Formalno će crkvena vlast ostati u njihovim rukama do 1831. godine, ali je već od vremena nepismenog Miloša Obrenovića započeto snažno delovanje svetovne vlasti na preobražaj srpske crkve i verskog života. Turskim hatišerifima (1830, 1833) Srbija je izvojevala status vazalne kneževine, uz crkvenu autonomiju i pravo da formira sopstvene kulturne institucije. Posebnim propisima je školstvo uređeno na svetovnim osnovama, doduše, sa veronaukom i veroučiteljima, ali sa simboličnim nadzorom mitropolita i sveštenstva. Dok je za srpsku crkvu u Ugarskoj ta država bila potpuno tuđa, u Kneževini je pravoslavna jerarhija duhovno i politički srasla sa svojom državom.⁴⁵ Kao da je iznova u Srba postignuto „saglasje” (*symphonia*) nebeske i ovozemaljske vlasti iz vizantijskih vremena. Taj princip ustoličen je u temeljnom pravnom dokumentu srednjovekovne srpske države iz 1219. godine, *Zakonopravilo Svetog Save (Krmčiji)*.⁴⁶ Prvi ustanički propisi oslanjali su se upravo na te drevne pravne uzore (tzv. *Zakon prote Mateje Nenadovića*).

S druge strane, u Ugarskoj je Srpska pravoslavna crkva svoj status, pa i naroda koji zastupa, temeljila na „privilegijama” podarenim od države u kojoj Srbi nisu „istorijski” narod. Sasvim je bilo logično da obrazovani Srbi sa obe

44 Čirković S., *Srbi među evropskim narodima*, 2004, 181, 210ss.

45 Međutim, arhijerejski sabor iz 1883. godine će zabraniti sveštenicima da budu članovi političkih partija i da učestvuju na njihovim zborovima. Čirković S., *nav. delo*, 210.

46 Grčko-vizantijski pravni kodeks Nomokanon u srednjovekovnoj Srbiji (putem prevoda) postao je *Zakonopravilo Sv. Save*, a pod nazivom *Kormčaja knjiga* (knjiga krmaroška, upravljačka) postaće potom deo pravne baštine Rumuna, Bugara, Rusa i njihovih pravoslavnih crkava. To je bio jedini važeći pravni kodeks među Srbima tokom viševekovne otomanske vladavine.

strane Save i Dunava, pa i običan narod, u toj crkvi prepoznaju svog zaštitnika i da svoju osobenost, sada već *naciju*, ne vide odvojenu od svoje verispovesti. Čak i kada govore istim ili sličnim jezikom, južnoslovenski narodi na Balkanu ili izvan njega, međusobnu bliskost su od davnina prepoznavali po veri kojoj pripadaju. U tome su ih njihove crkve – „istočna” i „zapadna” – svesrdno podržavale. Otuda su ideju južnoslovenskog, pa i panslovenskog ujedinjenja, mogli promovisati samo oni koji su odustali od verskog i usvojili jezičko načelo kao integrativni faktor. Kod Srba to su Dositej, Mrkalj i Vuk, koji su u pravoslavnoj crkvi ili pod njenim patronatom stekli prva znanja, a potom se od nje otrgli, pa i žestoko s njom sukobili.⁴⁷

Pravne studije u Srbiji. Začeci pravnih studija mogu se prepoznati već u radu *Velike škole* nastale 1808. godine, a ozbiljniji počeci vezani su za *Licej*, koji je posle prelaska u Beograd 1841. već imao izdvojeno „Pravoslovno odeljenje”.⁴⁸

Velika škola (1808–1813) nastala je tokom zatišja posle Prvog srpskog ustanka, pod uticajem obrazovanih Srba iz Austrije. Otuda je uz Karadžića, upravo Dositej Obradović učestvovao u njenom svečanom otvaranju, i to u svojstvu prvog srpskog ministra prosvete („popečitelja prosvetljenija narodnog”). Osnivač Velike škole i njen prvi profesor bio je **Ivan Jugović**, Srbin iz Vojvodine, koji je pravne nauke završio u Pešti, a prethodno je predavao u

47 Upravo je antiklerikalni Vuk mogao doći do ideje, izložene u spisu „Srbi svi i svuda” (1836), da Srba ima pet miliona, od čega tri miliona pravoslavaca, čak 1.200.000 muslimana („koji sebe nazivaju Turcima a taj jezik i ne govore”), dok bi ostatak činili katolici („Srbi rimskog zakona”) u Dalmaciji, Hrvatskoj, Slavoniji i Bosni. Up. Vuk St. Karadžić, *Kovčević za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, Beč 1849. Taj stav je već u Vukovo vreme oštro napadan u hrvatskoj javnosti, pa se i danas koristi kao argument da je Vuk inicijator velikosrpske ideje, uz Garašanina i njegovo „Načertanije” (1844). O tome: Novak V., *Vuk i Hrvati*, Beograd 1967, 272–276, 319, 360ss. Pritom se ispušta iz vida da je Garašaninov nacionalno-oslobodilački program zasnovan na tekstu češkog panslaviste Franje (Františka) Zaha. Up. *Istorija srpskog naroda*, V/2, Beograd 1981, 362ss; Ljušić R., *Knjiga o Načertaniju*, Kragujevac 2003, 161ss. S druge strane, Vukov stav (da su Hrvati samo „čakavci” a svi „štokavci” Srbi) delio je tada i najugledniji slavista i bečki profesor Franjo Miklošič, inače etnički Slovenac, dok je za štokavski dijalekt već Jernej Kopitar tvrdio (1822): „Srpskim ili ilirskim dijalektom govori četiri do pet miliona ljudi u Srbiji, Bosni, Crnoj Gori, Dubrovniku, Dalmaciji, Istri, Hrvatskoj, Slavoniji i u srpskim naseljima u južnoj Mađarskoj.” Up. Lencek R., „A few remarks for the history of the term ‘Serbocroatian’ language”, *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, 19/1 (1976), 45–53, spec. 46. Štaviše, Dositej Obradović je još 1783. godine izneo tvrdnju da „žitelji črnogorski, dalmatski, hercegovski, bosanski, servijski, horvatski (kromje mužâ), slavonijski, sremski, bački i banatski (osim Vlaha)” govore jednim jezikom” – i to po njemu „slavenosrpskim”. Dositej je takođe prvi uveo i krilaticu o Srbima pravoslavne, katoličke i islamske vere, u svom biografskom spisu *Život i priključenja* (Beograd 1964, 220). Moguće da je do tih stavova došao pod uticajem čuvenog lingviste i osnivača slavistike Josifa Dobrovskog, koji je 1782. godine Hrvate i sve ostale Slovene proglasio poreklom „Srbima”. Up. Grčević M., „Nacrt za studiju o Jerneju Kopitaru kao strategu Karadžićeve književnojezične reforme”, u: *Od indoeuropeistike do kroatistike*, Zbornik u čast Daliboru Brozoviću, Zagreb 2002, 161–194, spec. 162, fn. 3.

48 Grujić, V., *Licej i Velika škola*, Spomenik SANU, knj. 128, Beograd 1987; Kandić Lj., Danilović J., *Istorija pravnog fakulteta 1808–1905*, Beograd 1997.

Karlovačkoj gimnaziji. Međutim, Velikom školom je upravljao Dositej Obradović, koji se starao o njenom statusu i kvalitetu nastave, ali začudo on sam nije predavao. Osim Ivana Jugovića, pravne predmete su držali Miljko Radonjić i Lazar Vojnović, a među nastavnicima su bili književnik i istoričar Sima Milutinović Sarajlija i nekoliko ruskih oficira. O tome svedoči A. Gavrilović, koji je uspeo da rekonstruiše spisak od četrdesetak polaznika koji su sigurno pohađali ovu školu, a izgleda da ih je svake godine upisivano oko dvadeset.⁴⁹ Udžbenika nije bilo, nego se učilo iz beležaka sa predavanja. Sačuvana je samo jedna od takvih rukopisnih beležnica, dok su ostale izgorele u požaru posle bombardovanja Narodne biblioteke u Beogradu 1941. godine.

Ustanička vlast je već na samom početku formiranja države bila suočena sa brojnim problemima, od kojih je nedostatak stručno sposobnih ljudi bio svakako najveći. Sam Karađorđe je na svečanosti prilikom otvaranja Velike škole istakao: „Mi imamo dovoljno mišica za odbranu Srbije, ali nemamo dovoljno veštih ljudi za upravljanje.” Mada nije sačuvan nikakav zvanični plan i program rada ove školske institucije, očigledno da je pripremanje budućih činovnika bila prvenstvena uloga Velike škole. Izvori jasno kazuju da je školovanje trajalo tri godine jer je već početkom 1809. godine otvoren drugi razred, u koji su primljeni učenici „prve klase”, a 1810. godine je započeo sa radom i treći razred. U avgustu 1812. godine prvih sedam diplomaca Velike škole svečano je primljeno u državnu službu. To je utoliko važnije kada se ima u vidu da je baš u to vreme izvršena reforma sudstva i da je izgradnja pravnog sistema u celini bila u punom zamahu.

Iz svedočenja nekih savremenika, poput Lazara Arsenijevića – Batalake, proizilazi da je treća godina već sasvim jasno profilisala pravničko usmerenje: među predmetima su se nalazili međunarodno pravo, državno pravo, krivično pravo sa sudskim postupkom, kao i „statistika”.⁵⁰ Međutim, sadržinu tog predmeta treba razumeti na pravi način: „statistika” (odnosno „štattistika”, od nem. *Staat*) tada je označavala državno uređenje, odnosno obuhvatala je osnovne institute ustavnog prava pojedinih zemalja (a ne matematičko-ekonomsku disciplinu, na šta upućuje savremeno značenje te reči). Za dve godine (na drugoj i na trećoj) izučavala se „geografsko-statistička istorija Mađarske, Rusije, Engleske, Francuske, Poljske, Austrije i Turske”. Uz to je postojao i predmet koji se zvao „statistika Srbije”, koji je pružao znanja o domaćem državnom uređenju. Sve to pokazuje u kolikoj su meri elementi pravne, a pogotovo ustavne istorije, bili obuhvaćeni u radu Velike škole. Ona je očigledno u završnoj trećoj godini davala specijalizovano stručno, pravničko obrazovanje. Otuda je moguće zaključiti da je Velika škola predstavljala poseban oblik *Fachhochschule* svoga vremena, koja je najvećim delom obuhvatala upravo oblasti prava.

Ipak, o karakteru te obrazovne ustanove ne postoji saglasje u nauci: da li je bila nalik gimnaziji, stručnoj školi, ili neka vrsta više stručne škole, ili

49 Gavrilović A., *Beogradska Velika škola 1808–1813*, Listak iz istorije oslobođenja Srbije, Beograd 1902, 32–42.

50 *Istorija srpskog ustanka*, I deo, Beograd 1898, 385–398.

čak preteča univerziteta.⁵¹ S obzirom na to da je njena osnovna funkcija bila osposobljavanje kadrova za državnu službu u tek uspostavljenim organima ustaničke vlasti, najverovatnije je da su inspiracija i uzor traženi u sličnim kraljevskim akademijama u ugarskim zemljama Habzburške monarhije.⁵² Na to upućuje i obaveza izučavanja nemačkog jezika, kao i kulturni milje iz kojeg su došli osnivači i prvi profesori Velike škole. Otuda nije čudno da Ivan Jugović poziva (1811) upravo austrijsku vlast da, davanjem otpusta iz državljanstva, omogući obrazovanim mladim Srbima iz Carevine da preuzmu službu u ustaničkoj Srbiji.⁵³ Međutim, propast Prvog ustanka (1813) naglo je prekinula te prve korake ka uspostavljanju visokog školstva u Srbiji.

Od završetka Drugog srpskog ustanka (1815), prošlo je dosta vremena dok je Miloš Obrenović obnovio obrazovne ustanove i opet uveo Ministarstvo prosvete. Neki u tome vide kneževu nebrigu (Sl. Jovanović), a drugi smatraju da je on ipak na tome prilježno radio i stvorio solidnu osnovu za prosvetno-kulturni napredak u iznova oslobođenoj Srbiji.⁵⁴ Ako se imaju u vidu strahovite posledice turskog pustošenja i žestokih odmazdi posle sloma Prvog ustanka, onda se nije ni mogao očekivati brz oporavak na polju kulturne obnove Srbije. Donošenjem Hatišerifa iz 1830. godine uspostavljene su pravne osnove za osnivanje ili obnavljanje pojedinih institucija od javnog interesa: srpske škole, crkve, bolnice, štamparije itd. Na osnovu ovog akta stvorena je nova državna organizacija i započet razvoj državnopravnih institucija, što je vodilo, od tada stečene unutrašnje autonomije do priznavanja potpune nezavisnosti Kneževine Srbije (1878). Liberalnim *Sretenjskim ustavom* iz 1835. i potom *Turskim ustavom* iz 1838. godine, u Srbiji se formalno ukidaju preostali feudalni odnosi i otvorenije se kreće ka epohi građanskog društva.⁵⁵

51 Kandić Lj., Danilović J., *Istorija Pravnog fakulteta (1808–1905)*, knj. I, Beograd 1997, 27–28; Ljušić R., „Od Velike škole do Liceja (1808–1838)”, u: *Univerzitet u Beogradu 1838–1988*, Beograd 1988, 8–9.

52 Na takav zaključak upućuju najnovija istraživanja zasnovana na poređenju sa sličnim obrazovnim ustanovama u drugim sredinama. Vidi: Mirković Z., „Pravne studije krajem XVIII i početkom XIX veka i beogradska Velika škola 1808–1813. godine”, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 3–4 (1993), 461–464. Autor je obavio uporednu analizu obrazovnih sistema u Ruskoj i Austrijskoj carevini, jer su oba poslužila kao model za sistem školstva u Srbiji. Kriterijumi za upoređivanje bili su: nastavni planovi, dužina školovanja, broj profesora, vrste akademskih zvanja i način predavanja. U radu je pokazano da postoji mnogo zajedničkih elementa sa modelom pravnog obrazovanja u austrijskim (ugarskim) kraljevskim akademijama. Uz to, autor po sličnim kriterijumima poredi beogradsku Veliku školu sa Licejem, u koji se ona transformisala 1838. godine, i dokazuje da se nastavni planovi pravnih studija međusobno bitno ne razlikuju. Otuda Mirković zaključuje da se Velika škola može tretirati kao preteča Pravnog fakulteta u Beogradu, pa i Univerziteta u Beogradu.

53 To potvrđuju poverljivi spisi iz Bečkog arhiva, koji pokazuju da je Jugović svoj zahtev obrazlagao time da će koristi imati i austrijska vlast jer će dovesti svoje ljude na uticajna mesta u Srbiji. Međutim, pronicljivi austrijski zvaničnici su odbili ovu ideju jer je policijski službenik upozorio da su Srbi po religiji bliži Rusiji nego Austriji, a i da bi slavoljublje moglo te mlade ljudi okrenuti da vode neprijateljsku politiku prema Austriji. Mirković, *nav. delo*, 463, nap. 62

54 Stojančević V., *Miloš Obrenović i njegovo doba*, Beograd 1966, 300.

55 Ljušić R., *Vuk Stefanović Karadžić und die Frage der Abschaffung des Feudalismus in Serbien*, *Österreichische Osthefte* 29, 1987, 271–298.

Otuda je Knez Miloš upravo 1838. doneo odluku da osnuje *Licej* u Kragujevcu, tadašnjoj srpskoj prestonici.⁵⁶ Već sledeće godine ta ustanova se odvaja od gimnazije i pretvara u samostalnu višu školu, čiji je karakter teško odrediti. U svakom slučaju, može se smatrati da je Licej (na koji se upisuje posle šest godina gimnazije) preteča kompletnog i naprednog akademskog obrazovnog sistema u Srbiji XIX veka. Ubrzo su pravne studije proširene na tri godine (1840), ali je upis uslovljen prethodno završenim studijama filozofije, tako da su advokati ukupno studirali pet godina na Liceju. Time se tzv. „Pravno odeljenje” vremenom pretvorilo u Pravni fakultet, obuhvatajući sve predmete koji su postojali i u programima drugih evropskih univerziteta toga vremena.

Tako su studije prava, tek 27 godina posle prestanka rada Velike škole, postale deo višeg stepena obrazovanja. Prvi profesori prava koji su predavali na tom nivou bila su dvojica advokata iz Vojvodine, Jovan Sterija Popović (Vršac) i Jovan Rajić (Novi Sad), i pravnik Ignjat Stanimirović (Subotica), koji ubrzo postaje rektor Liceja.⁵⁷ Već sledeće godine (1841) na zahtev samih profesora, Licej je premešten u Beograd, gde će privremeno biti smešten u Konačku kneginje Ljubice, žene knjaza Miloša.⁵⁸ Uporedo sa izvesnim smirivanjem političke situacije u Srbiji, u Beograd će se konačno vratiti sve najvažnije državne i kulturne institucije.

Ubrzo će na snagu stupiti i prvi školski zakon u Srbiji: *Ustrojenije javnog učilišnog nastavljenija* (1844). Njegov autor je, prema svemu sudeći, Jovan Sterija Popović, a cilj mu je reformisanje dotadašnje nastave na „Pravnom odeljenju”.⁵⁹ Bilo je predviđeno da učenici na Liceju provedu četiri godine, s tim što bi prve dve godine na „Filozofskom odeljenju” izučavali predmete iz raznih oblasti (od filozofije i istorije do prirodnih nauka), a potom bi u preostale dve godine, na „Pravnom odeljenju” izučavali isključivo stručne predmete i francuski jezik.⁶⁰ Kasnije su usledile nove izmene u organizaciji Liceja (1853), u pravcu osposobljavanja i druge vrste stručnjaka, a ne samo pravnika. Međutim, te promene su se vremenom pokazale nedovoljnim, pa je njihov krajnji ishod bilo donošenje *Zakona o ustrojstvu Velike škole (Akademije)* iz 1863. godine, kojim je posle 25 godina rada Licej zamenjen drugim tipom visoke škole. Sada je ona predstavljala „naučno zavedenije za višu i stručnu izobraženost”, u kome postoje tri fakulteta: Filozofski, Pravni i Tehnički. Time se školstvo prilagođavalo sve razvijenijim društvenim, privrednim i kulturnim potrebama Srbije.⁶¹ Taj evolutivni put će se završiti prerastanjem tih obrazovnih institucija u Beogradski univerzitet 1905. godine.⁶² Tako

56 Kragujevac je bio mlada srpska prestonica, smeštena u unutrašnjosti zemlje, što je bilo bolje nego da je bila u Beogradu, na nesigurnoj granici između dva carstva.

57 Pržić A., *nav. delo*, 7ss.

58 Ljušić R., „Od Velike škole do Liceja (1808–1838)”, cit., 11ss.

59 Kandić Lj., Danilović j., *nav. delo*, 44.

60 Tešić V. M., „Razvoj Liceja i Velike škole”, u: *Univerzitet u Beogradu 1838–1988*, Beograd 1988, 19–35.

61 Tešić V.M., *nav. delo*, 21.

62 Janković D., „Pretvaranje Velike škole u Univerzitet 1905. godine”, u: *Univerzitet u Beogradu 1838–1988*, Beograd 1988, 51–62.

je samo tokom jednog veka Srbija prešla put od sredine u kojoj su bili retki pismeni ljudi do zemlje sa sopstvenim Univerzitetom.

*Prof. dr Žika Bujuklić**

FORMATION OF THE LEGAL TERMINOLOGY AMONG SERBS IN THE XIX CENTURY (2)

Summary

This text is continuation of the earlier published paper under the same title and author below talking about the position of legal profession and Serbian intelligence in the Austrian monarchy, then about their impact on the cultural situation of the Principality of Serbia. Finally, author analyzes the beginnings of legal education in Serbia after the liberation from the Ottomans.

Key words: *Serbian legal terminology. Austrian monarchy. Serbia's glossary. Legal studies in Principality of Serbia.*

* Žika Bujuklić, PhD. Associate professor Faculty of Law University of Belgrade. This article is the result of research within the project *Perspectives of Implementation of European Standards in the Serbian Legal System* (179059), supported by the Ministry of Education, Science and Technological Development.